

KREATIVNE TEHNIKE U SOCIJALNOM RADU – REFLEKSIJA STUDENATA NA NASTAVNI PREDMET*

Ključne riječi

Kreativne tehnike; socijalni rad; fokus grupe; studijski program; studenti.

Autor

*Dr Dragana Šćepović
je vanredni profesor
Fakulteta političkih nauka
Univerziteta u Banjoj Luci.*

Korespondencija

dragana.scepovic@fpn.unibl.org

Oblast

Socijalni rad

DOI

10.5937/politeia0-37489

Datum prijema članka

19.03.2022.

Datum konačnog prihvatanja članka za objavljivanje

11.06.2022.

Rezime

Kreativne tehnike kao postupci za podsticanje kreativnosti i ekspresije, koji omogućavaju da pomoću medija osoba osvijesti osjećanja, misli i druge sadržaje iz svog iskustva, posljednjih godina nalaze primjenu i daju dobre rezultate u socijalnom radu. Nastavni predmet Kreativne tehnike u socijalnom radu, koji se izvodi na studijskom programu Socijalni rad na Fakultetu političkih nauka u Banjoj Luci, koncipiran je tako da studenti u okviru nastave, pored teorijskih sadržaja, stiču vještine i prva iskustva u njihovoj praktičnoj primjeni.

U radu su prikazani rezultati dobijeni primjenom metode fokus grupe, koju su činili studenti na studijskom programu Socijalni rad. Sadržaj rada fokus grupe jeste refleksija studenata na: sadržaj predmeta, način izvođenja nastave, angažovanje studenata u realizaciji zadataka i mogućnosti upotrebe kreativnih tehnika u socijalnom radu. Analiza sadržaja rada fokus grupe pokazala je da studenti ovakav način izvođenja nastave percipiraju kao inovativan, jer zahtijeva njihov aktivni pristup radu i participaciju, i omogućava razrađivanje tema koje smatraju važnim za svoju profesiju, što im otvara nove perspektive u socijalnom radu sa klijentima. Prema izjavama studenata, ovaj predmet omogućio im je sticanje vlastitog iskustva upotrebe pojedinih tehnika i medija, dao priliku da se kreativno izražavaju, da razvijaju kritičko mišljenje, ali i da postanu senzibilisaniji za probleme socijalnog rada.

* Rad je prezentovan na II Naučnom skupu sa međunarodnim učešćem „Društvo i politika“, održanom 29. i 30. septembra 2021. godine, na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Banjoj Luci

UVOD

Iako postoji značajan broj definicija u kojima autori različito određuju pojam *kreativnost*, u većini se navodi da je kreativnost: nešto novo, drugačije od dosadašnjeg, sposobnost rješavanja problema na originalan način, otkrivanje nečega što je bilo nepoznato, stvaralaštvo, originalnost, uspostavljanje novih odnosa i sl. Riječ *kreirati* (od latinske riječi *creare*) znači rasti, stvarati, ili proizvoditi stvari koje ranije nisu postojale. U psihološkim rječnicima i leksikonima kreativnost se najčešće izjednačava sa stvaralaštvom. Takođe, i u Pedagoškom leksikonu¹ autori definišu kreativnost (stvaralaštvo) kao nestereotipno mišljenje, kao „mišljenje koje je otvoreno za nove ideje i okolnosti“ (Potkonjak i dr, 1996: 253). Pregrad (2004: 210), govoreći o primjeni kreativnih tehnika u psihosocijalnom radu, definiše kreativnost kao „spremnost da se dadne mnogo statistički rijetkih odgovora u različitim misaonim kategorijama, što osim fluentnosti, fleksibilnosti, originalnosti i elaboracije uključuje i toleranciju na frustraciju, na nedefinisanost (nemanje rješenja), te spremnost na rizik, a to znači spremnost na pogrešku“. Čudina Obradović (1991) razlikuje dva značenja pojma *kreativnost*: kreativnost kao stvaralaštvo, stvaranje novih i originalnih proizvoda značajnih za društvo, i kreativnost kao osobina ili osobine koje će podstaknuti kreativni potencijal pojedinca. Drugo navedeno značenje kreativnosti relevantno je za temu ovog rada, kao i činjenica o kojoj govori Vranjković (2010: 255), da se kreativnost sve više posmatra kao „opšti ljudski potencijal“, a ne kao

1 Prof. dr Nikola Potkonjak, predsjednik, Anka Jakšić, sekretar, prof. dr Jovan Đorđević, prof. dr Ljubomir Kodžić, prof. dr Nedeljko Trnavac, prof. dr Nenad Havelka i prof. dr Sulejman Hrnjica (redakcioni odbor). Pedagoški leksikon. (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

osobina koju posjeduje samo mali broj posebnih pojedinaca. Može se reći da se značajnija pažnja ljudskoj kreativnosti poklanja od polovine prošlog vijeka, za što je posebno zaslužan američki psiholog Gilford (Guilford). Takođe, posljednjih nekoliko decenija ponovo se javlja zainteresovanost i za ekspresiju, koja se proučavala još u antičkoj grčkoj kulturi. Prema Klajić (1990), riječ *ekspresija* označava izražavanje, izraz, a Trebješanin (2008: 111) određuje ekspresiju kao izražajno ponašanje, spontano ispoljavanje mimikom, pokretima, gestovima i načinom ponašanja unutrašnjih doživljaja, emocija, želja, potreba, konflikata i sl. Ekspresivno ponašanje manje je kontrolisano sviješću, nehотиčno je, nespontano i nije usmjereno nekom cilju.

Kreativne i ekspresivne tehnike sastoje se od raznih postupaka koji omogućavaju da pomoću *medija* (crtež, kolaž, glina, muzika, bajka, priča, dramatizacija uz pomoć lutaka, maski i sl.) osoba osvijesti emocije i druge sadržaje iz svog života. Pregrad (2004) pojašnjava da tehnike same po sebi ne mogu biti kreativne, da je naziv kreativne tehnike pogrešan, i da bi ih trebalo zvati tehnikama, postupcima ili načelima za osvještavanje i podsticanje ekspresije i kreativnosti. Kreativne i ekspresivne tehnike jesu tehnike za iskazivanje emocija i stanja pomoću kojih se stvara imaginacija, odnosno prostor za rad sa simbolima. Njihovom primjenom pojednostavljuje se i olakšava pristup problemima i omogućava da se spontanije dođe do skrivenih sadržaja. Lijeva hemisfera mozga omogućava da se dá racionalno objašnjenje i jedno tačno rješenje, dok desna hemisfera misli slikama, predstavama, koje, prema Libmen (Liebmann, 2004), predstavljaju precizniji prikaz osjećanja nego riječi, i mogu se upotrebljavati u situacijama kada klijenti imaju poteškoće da riječima iskažu svoja osjećanja ili stanja. Pregrad (2004: 217) pravi razliku

između fantaziranja i izražavanja kroz metaforu, kao i između divergentne produkcije i fantastične realnosti, i zapaža da divergentna produkcija i fantaziranje znače slobodno nizanje asocijacija (načelo fluentnosti i fleksibilnosti), a da se pomoću metafore i analogije ulazi u svijet fantastične realnosti koja ima svoju unutrašnju logiku, i omogućava da se putem bajki, priča i drugih medija izraze znanja i iskustva desne hemisfere.

Kreativne i ekspresivne tehnike, koje omogućavaju sagledavanje problemskih situacija klijenata na drugačiji način, nalaze značajnu primjenu u socijalnom radu.

KREATIVNE TEHNIKE I SOCIJALNI RAD

Polazeći od osnovnih određenja socijalnog rada, kao djelatnosti koja pomaže u rješavanju problema ljudi u interpersonalnim odnosima, podstiče socijalne promjene, osnaživanje i oslobađanje ljudi, a uzimajući u obzir šta se primjenom kreativnih i ekspresivnih tehnika može postići, jasno je da postoje široke mogućnosti njihovog korištenja u radu sa klijentima u oblasti socijalnog rada. Na povezanost između kreativnih tehnika i socijalnog rada ukazuje i najnovija definicija po kojoj je socijalni rad „praktično utemeljena profesija i akademska disciplina koja promovise socijalnu promjenu i razvoj, socijalnu koheziju i osnaživanje, te oslobađanje ljudi. Principi socijalne pravde, ljudskih prava, kolektivne odgovornosti i poštovanje različitosti, u središtu su socijalnog rada. Uz pomoć teorija socijalnog rada, društvenih i humanističkih nauka, te autohtonih znanja, socijalni rad uključuje ljude i strukture u rješavanje životnih izazova i povećanje dobrobiti“ (IFSW, 2014).

Upotreba kreativnih i ekspresivnih tehnika smatra se poželjnom u socijalnom radu

ukoliko postoje indikacije za njihovu primjenu. Kreativne i ekspresivne tehnike mogu da se koriste u radu sa djecom i odraslima, individualno i grupno. U pomažućem procesu mogu se primjenjivati u tretmanu, kao i u provođenju različitih vidova prevencije. Kreativno izražavanje najčešće se koristi u radu sa djecom kroz igru, o čemu govori i Četnik (Chetnik, 2008), ističući da je za otvaranje djetetovog unutrašnjeg svijeta u profesionalnom kontekstu neophodno da terapeuti stvore atmosferu koja vodi u dječiju igru. Vinikot (Winnicott 2004) smatra da se sposobnost djeteta za igru razvija u odnosu roditelj-dijete, i da se roditelji koji uspješno obavljaju roditeljsku ulogu često igraju sa svojom djecom. Kroz igru djeca razvijaju fantaziju, što se tokom odrastanja mijenja i postepeno nestaje. Međutim, bez obzira na to, i kod odraslih je moguće podsticati kreativnost, što omogućava primjenu kreativnih i ekspresivnih tehnika u radu sa klijentima svih uzrasnih grupa. Upotrebom medija klijentima se daje prilika da posredno, kroz metaforu, izraze svoje emocije, misli, potrebe i druge sadržaje. Profesionalci koji su edukovani za upotrebu kreativnih i ekspresivnih tehnika nastoje da kod klijenata oslobode sposobnosti za zaigranost i imaginaciju. Za pokretanje kreativnog procesa posebno je važan način na koji se vodi razgovor, atmosfera koja je stvorena, vještine vođenja procesa osvješćivanja i postavljanje pitanja kojima se aktivira desna hemisfera. Upotreba kreativnih i ekspresivnih tehnika zahtijeva određen oprez profesionalaca, posebno kada postoje kontraindikacije za njihovu primjenu. Prema Pregrad (1996), stručnjak koji želi da izabere adekvatnu kreativnu ili ekspresivnu tehniku, mora, prije svega, znati šta želi postići, otkriti i osvijestiti. Način primjene kreativnih i ekspresivnih tehnika zahtijeva ravnotežu između strukture i slobodnog toka stvari, a

struktura se uvodi uputstvima, načinom rada i jasnoćom vođenja.

NASTAVNI PREDMET KREATIVNE TEHNIKE U SOCIJALNOM RADU

Prema najnovijem nastavnom planu i programu na studijskom programu Socijalni rad na Fakultetu političkih nauka u Banjoj Luci, nastavni predmet Kreativne tehnike u socijalnom radu studenti slušaju na četvrtoj godini studija. Fond časova na nivou semestra je 60, predmet ima status izbornog i vrednuje se sa 4 ECTS boda. Nastavni predmet Kreativne tehnike u socijalnom radu čine cjeline koje su fokusirane na sljedeće teorijske sadržaje: Kreativnost i ekspresivnost, kreativne i ekspresivne tehnike; Fantastična realnost i izražavanje kroz metaforu, divergentna produkcija i fantaziranje, lijeva i desna hemisfera; Svrha upotrebe kreativnih i ekspresivnih tehnika; Osnovni principi u primjeni kreativnih i ekspresivnih tehnika; Faktori uspješne komunikacije sa klijentima, etika u pomažućem procesu; Upotreba kreativnih i ekspresivnih tehnika u socijalnom radu; Mogućnosti korištenja različitih medija i metafore u socijalnom radu; Osnovna sredstva za terapiju igrom; Priče i bajke; Forum teatar i playback teatar; Elementi psihodrame i Radionica kao model rada u socijalnom radu.

Realizaciju sadržaja predmeta karakteriše aktivan pristup studenata i participacija u radu. U okviru predmeta studenti se upoznaju sa različitim kreativnim tehnikama i medijima, mogućnostima njihove primjene u socijalnom radu i načinima podsticanja kreativnosti kod klijenata. Studenti uče sa kojim klijentima, kada i kako mogu da se koriste kreativne tehnike u socijalnom radu, koje su prednosti ovakvog načina rada, ali i rizici i poteškoće koje se mogu javiti. Polazeći od

principa po kome je neophodno, ali i etično, sve aktivnosti prije nego što se primijene na drugima, primijeniti na sebi, studenti vježbaju korištenje pojedinih medija, razvijaju kreativno izražavanje i prorađuju sadržaje iz ličnog iskustva. U osnovi rada sa studentima jeste igranje uloga, improvizacija, podsticanje i oslobađanje u izražavanju kreativnosti, maštovitosti i dramskog načina izražavanja, podsticanje spontanosti i, uopšte, spremnosti za drugačije izražavanje. Posmatranjem predstava forum teatra, studenti se upoznaju sa novim mogućnostima rješavanja problema sa kojima se susreću klijenti u sistemu socijalne zaštite (osobe sa invaliditetom, žrtve nasilja, bivši zavisnici, djeca bez roditeljskog staranja nakon napuštanja hraniteljskih porodica ili ustanova za smještaj, djeca sa smetnjama u razvoju i druge grupe klijenata). Studenti se upoznaju i sa osnovnim elementima psihodrame, u kojoj se kao sredstvo izražavanja, pored verbalizacije, primjenjuju i pokreti (Škrbina, 2013), i čija primjena, prema Džokić (2010), omogućava članovima grupe da u fokus stave i neke lične probleme. Važno je da studenti razumiju da kreativne tehnike nisu samo igra, vježba i aktivnosti, već da je to jedan od načina rada sa klijentima, koji se može primijeniti ukoliko ne postoje kontraindikacije za njihovu primjenu i ako klijenti žele da učestvuju. U okviru nastave studenti imaju zadatak da osmisle radionicu koja uključuje primjenu određenih medija.

PREDMET ANALIZE I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Ideja o izradi ove analize javila se kada su studenti na posljednjem času predavanja izrazili želju da daju refleksije na predmet, pri čemu su istakli da im je ovakav način rada veoma zanimljiv, i da su na drugačiji način od uobičajenog imali priliku da mnogo nauče

o neposrednom radu sa klijentima u oblasti socijalnog rada.

Predmet analize jesu mišljenja studenata o nastavnom predmetu Kreativne tehnike u socijalnom radu.

Primjenom istraživačke metode *fokus grupe*² ispitivana su mišljenja studenata. Rad u fokus grupi detaljno je planiran, sa unaprijed određenim temama. Za provođenje razgovora u okviru fokus grupe sačinjen je scenario koga su činila sljedeća *istraživačka pitanja*, o kojima je razgovarano unutar fokus grupe i kojima se rasprava usmjeravala na predmet analize:

- Zadovoljstvo studenata sadržajem nastavnog predmeta,
- Mišljenje studenata o načinu izvođenja nastave,
- Mišljenje studenata o načinu njihovog angažovanja u realizaciji zadataka i
- Mišljenja studenata o upotrebi kreativnih tehnika u socijalnom radu.

Tok istraživanja

Rad sa studentima organizovan je u okviru fokus grupe, čiji je cilj bio da se iznošenjem različitih mišljenja, preko razgovora i diskusije dođe do određenih činjenica, koje će omogućiti precizniji, kvalitativni opis istraživnog problema. Fokus grupa realizovana je u vremenskom trajanju od 90 minuta. Učesnici fokus grupe (licem u lice) bili su studenti (N=10) na studijskom programu Socijalni rad. Uzimajući u obzir domete, ali

i ograničenja fokus grupa, kako bi se izbjegli pogrešni rezultati, odnosno kako studenti ne bi izbjegavali da kažu ono što misle, učesnici fokus grupe bili su studenti koji su položili ispit iz ovog nastavnog predmeta, i sve ispite kod predmetnog nastavnika, čime je obezbijeđen *reprezentativan i homogen uzorak*. Nepostojanje višestrukih uloga (završen je odnos profesor–student), omogućilo je da moderator bude predmetni nastavnik. Za podsticanje grupne diskusije i obezbjeđivanje uslova da razgovor ide u dobrom smjeru, važno je da je moderator stručna, dobro pripremljena osoba, koja je uvijek obavezana za moderiranje fokus grupe.

Mišljenja učesnika fokus grupe ispitivana su u dijaloškoj situaciji, u uslovima unutar grupne interakcije. Cilj je bio da se pomoću fokus grupe dođe do mišljenja studenata o tome kako percipiraju nastavni predmet, koliko su zadovoljni sadržajem i načinom izvođenja, te kako procjenjuju značaj ovog predmeta u njihovom osposobljavanju za obavljanje poslova socijalnog radnika. Moderator je na početku upoznao učesnike sa načinom rada fokus grupe.

Analiza *procesa i grupne dinamike* u okviru provedene fokus grupe pokazala je da je stvorena pozitivna atmosfera u grupi, da su učesnici bili opušteni i spremni da iznose svoja mišljenja. Svi studenti uzeli su učešće u diskusiji koja je tokom cijelog razgovora pomoću istraživačkih pitanja bila usmjerena na zadane teme. Iako su učesnici bili veoma otvoreni u svojim odgovorima, nisu se izdvajali dominantni učesnici koji su svoje mišljenje nametali drugima. Tokom realizacije fokus grupe, između učesnika je postojala stalna interakcija, i može se ocijeniti da je grupna dinamika bila na zadovoljavajućem nivou. U okviru postavljenih istraživačkih pitanja, učesnici su iznosili svoja mišljenja vezana za njihov sadržaj, razmjenjivali ih sa

2 Prema Skoko i Benović, metoda fokus grupa „kao kvalitativni oblik istraživanja uključuje grupnu diskusiju o nekoj zadanoj temi, a temeljni joj je cilj istražiti vrijednosti ili stavove ispitanika prema nekom problemu ili temi, odnosno razumjeti i objasniti značenja, vjerovanja i kulturu koja utiče na osjećanja, stavove i ponašanja individua. Zapravo – interakcija među ispitanicima ključni je izvor analize i interpretacije, zbog čega tom metodom postizemo rezultate koje ne možemo postići drugim metodama“ (Skoko, Benković, 2009: 232).

drugim studentima, međusobno slušajući jedni druge i povremeno se reflektujući na ono što su izgovorili drugi studenti.

Analiza rada u okviru fokus grupe, koja se odnosi na *sadržaj* onoga što su studenti verbalizovali, prikazana je u dijelu Rezultati.

REZULTATI

Rezultati rada fokus grupe prikazani su kroz teme koje rasyjetljavaju predmet analize i odnose se na mišljenja studenata o: sadržaju nastavnog predmeta, načinu izvođenja nastave, načinu angažovanja studenata i upotrebi kreativnih tehnika u socijalnom radu.

U okviru fokus grupe studenti su iznosili svoja mišljenja u vezi sa zadanim temama. Odgovori koji su dobijeni na istraživačka pitanja zapisani su onako kako su izgovoreni, sistematizovani su prema predloženim temama i grupisani. Nakon toga dobijena su mišljenja rekonstruisana prema određenim elementima. Rezultati su analizirani primjenom tematske, interpretativno-deskriptivne metode analize mišljenja. Urađena je detaljna analiza mišljenja i iskustava, koja je potkrijepljena citatima učesnika fokus grupe. Interpretacija podataka urađena je na grupnom nivou, a njihova sistematizacija omogućila je izvođenje zaključaka o svakom pojedinačnom pitanju.

Zadovoljstvo sadržajem nastavnog predmeta

Ako posmatramo kao cjelinu odgovore svih učesnika na istraživačko pitanje o tome da li su i koliko zadovoljni sadržajem nastavnog predmeta, može se konstatovati da su studenti iskazali visok stepen zadovoljstva sadržajem predmeta. Bilo je primjetno opšte odobravanje učesnika fokus grupe, a odgovori su bili da im je sadržaj predmeta veoma zanimljiv ili više nego zanimljiv, veoma pri-

kladan, inovativan, kreativan i drugačiji, što potvrđuju pojedinačna mišljenja učesnika fokus grupe:

- „Sadržaj predmeta nudi dovoljno teorije, ali puno više praktičnih primjera, vježbi i mogućnosti da se savlada gradivo na drugačiji način, što je bilo posebno zanimljivo“.
- „Sadržaj predmeta me nije opterećivao, bio je veoma prikladan, zanimljiv, dozvoljavao mi je da unesem svoju ličnu kreativnost i inovativnost, i da istražim na koji način mi to može poslužiti u profesionalnom radu“.
- „Sadržaj predmeta u potpunosti odgovara nazivu nastavnog predmeta, veoma je inovativan, kreativan i zanimljiv“.
- „Teorijski dio predmeta je, u stvari, bio uvod u ono što nas čeka, a to je potpuno suprotno izvođenje nastave u odnosu na ono što smo navikli, što nam je bilo veoma korisno i interesantno“.

Analiza svih dobijenih odgovora studenata pokazuje da su njihova mišljenja o ovom pitanju bila veoma slična. Kao najznačajnije, izdvojili su to što su pored teorijskog dijela, u kom su upoznati sa kreativnim tehnikama, bili upoznati i sa mogućnostima njihove primjene u socijalnom radu. Takođe, svi su se složili sa mišljenjem jednog učesnika koje glasi: „Sadržaj predmeta u značajnoj mjeri uticao na naše uvide, profesionalni i lični razvoj“. Iznesena mišljenja studenta, kao i veoma konstruktivni argumenti koje su navodili u prilog tome, upućuju na to da im je predmet bio zanimljiv i koristan, da su veoma zadovoljni sadržajem jer su obrađene mnoge bitne teme sa kojima su ranije bili upoznati, ali na ovom predmetu na drugačiji i kreativniji način.

Način izvođenja nastave

Način izvođenja nastave analiziran je kroz dva istraživačka potpitanja:

- mišljenje studenata o načinu upoznavanja sa novim tehnikama i medijima prorađivanjem sadržaja iz njihovog ličnog iskustva i
- mišljenje studenata o načinu sticanja znanja i razvoju vještina kroz praktičnu primjenu kreativnih tehnika.

Analiza mišljenja koja se odnose na način upoznavanja sa novim tehnikama i medijima prorađivanjem sadržaja iz ličnog iskustva pokazuje kako su studenti doživjeli da je upravo ovaj segment u najvećoj mjeri uticao na njihov lični uvid, na jačanje samopouzdanja i na ostvarivanje kontakta sa sobom i sa drugima. Složili su se da ih je način izvođenja nastave podsticao na kreativan način razmišljanja, kao i da su prvi put imali prostor i mogućnost da podstaknu kreativnost u sebi, o čemu najvjerođostojnije govori mišljenje jednog učesnika fokus grupe: „Imali smo priliku ponovo da razmišljamo kao djeca, ponovo da stvari vidimo u slikama, da ih doživimo takvim kakve jesu. Taj osjećaj bio je vredniji od bilo koje naučene teorije. Što smo više mogli da se upustimo u kreativnost, više smo upoznavali sami sebe. Naučili smo dosta o sebi i jedni o drugima“. Stiče se utisak da im je mnogo značilo to što su imali priliku da prorade i neke lične prepreke. Komentari studenata su bili sljedeći:

- „Svako je imao mogućnost da proradi nešto lično, od čega svjesno ili nesvjesno bježi“.
- „Nedirektivno a kreativno podsticani smo da dođemo u kontakt sa emocijama, što nam je donijelo mnoge benefite – od ličnih do profesionalnih“.

Izdvojili su kao posebno važno to što su, koristeći pojedine medije, dolazili do potisnutih sadržaja. Ocijenili su i da je to što su imali priliku da prorade neka iskustva odrađivanja veoma korisno, kako za njih same, tako i za budući profesionalni rad. U prilogu navedenom, citirano je mišljenje jednog učesnika: „Ovaj predmet ostavio je trag na nas kao ličnosti, ali i na nas kao buduće profesionalce“.

Neosporno je da je ovaj segment, koji podrazumijeva prorađivanje ličnih sadržaja, oslobađanje lične kreativnosti i prepoznavanje kreativnih potencijala, veoma koristan za njih kao buduće profesionalce, koji će u svom radu biti u prilici da podstiču kreativnost i imaginaciju kod klijenata. Upravo zato je posebno važno poštovanje principa po kome je neophodno, ali i etično, sve aktivnosti, prije nego što se primijene na drugima, primijeniti prvo na sebi.

Analizirajući pojedinačna mišljenja studenata o načinu izvođenja nastave koji se odnosio na razvoj vještina i sticanje prvih iskustava u praktičnoj primjeni kreativnih tehnika, bilo je očigledno da im ovakav način izvođenja nastave odgovara. Ocijenili su da im je upravo zbog načina izvođenja nastave ovaj predmet bio izazovan i veoma koristan, što potvrđuju njihova mišljenja:

- „Izvođenje nastave se odvijalo tako da smo bili uključivani mnogo više nego na bilo kom drugom predmetu do tada“.
- „Od prvog, uvodnog predavanja koje je započeto na kreativan način svako sljedeće predavanje bilo je sve kreativnije“.
- „Već tokom upoznavanja sa sadržajem predmeta bilo je jasno da će predmet biti izvođen na drugačiji način“.
- „Na jednostavan i zanimljiv način sticali smo znanja i vještine koje će nam biti potrebne u radu“.
- „Na ovaj način dobili smo priliku da

vježbamo praktičnu primjenu znanja, ali i da spoznamo nove mogućnosti njihove primjene“.

Ovakav način rada, pored toga što je unio novinu, imao je potencijal, prema mišljenju jednog učesnika, da ih „motivirše čak i za savladavanje gradiva iz drugih predmeta“. Izneseno je mišljenje da su tek na ovom predmetu imali potpuni prostor i slobodu da na takav način učestvuju u izvođenju nastave, i da je upravo, kako su rekli „činjenica da ćemo imati tu mogućnost izazvala našu veću zainteresovanost“. Rekli su još i da su se „igrali ozbiljno koristeći kreativne tehnike, da bi sutra bili ozbiljni stručnjaci, dok se naši korisnici igraju istim tim tehnikama“. Jedna studentica je izjavila: „Ovaj predmet je obilježio moje studije, i vjerujem da i kolege dijele moje mišljenje. Ovim predmetom dobili smo najviše što student od jednog predmeta može dobiti, a to je da se sa nestrpljenjem čeka naredni čas“.

Složili su se da se način izvođenja nastave na ovom predmetu razlikovao od izvođenja nastave na drugim predmetima, da je nastava realizovana na potpuno nov, zanimljiviji i prijemčiviji način, koji su ocijenili kvalitetnijim zato što im je omogućio da budu daleko više uključeni nego na drugim predmetima, i da mnogo lakše i brže usvajaju znanja nego na klasičnim predavanjima, gdje su uglavnom samo pasivni slušaoci. Procijenili su da su upravo ovo razlozi zašto su se radovali predavanjima i nijednom nisu izgovorili da im je nastava dosadna. Naveli su da je ono što su imali priliku da nauče na ovom predmetu za njih bilo nešto potpuno novo i da je probudilo veliko interesovanje u njima da uče na jedan novi način.

I ova analiza potvrdila je da studenti lakše stižu znanja ukoliko imaju aktivniji pristup nastavi, što je za buduće socijalne radnike

veoma važno. Može se reći da se mišljenje studenata o tome šta smatraju kvalitetnom nastavom značajno podudara sa mišljenjem Majera (Meyer 2005, prema Bognar i Kra Gulj, 2010: 174), koji kao obilježja kvalitetne nastave između ostalog navodi: podsticajnu klimu, jasno strukturiranje, dosta stvarnog učenja, individualno podsticanje, transparentnost očekivanih postignuća i inteligentno vježbanje.

Način angažovanja studenata u realizaciji zadataka

Mišljenje studenata o njihovom angažovanju u realizaciji zadataka fokusirano je na analizu njihovog učešća u osmišljavanju radionica koje uključuju primjenu određenih medija.

Zanimljivo je da ni u okviru ove teme, gdje se razgovor vodio o zadacima koji su bili dosta zahtjevni za studente, u njihovim odgovorima nije postojala značajna razlika. Svi su bili jednoglasni da je osmišljavanje radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo. Složili su se da je to bio najbolji dio, što potvrđuju njihova pojedinačna mišljenja:

- „Ovaj dio bio nam je od neprocjenjivog značaja jer smo pravili simulacije nečega što nas u budućnosti čeka“.
- „Ovakav način rada ima značajan potencijal zbog toga što smo usvojili znanja koja ne bismo mogli steći učeći samo iz knjiga“.
- „Ovo je najbolji segment realizacije nastave iz ovog predmeta, jer nam je data mogućnost da pokažemo svoje vještine i kreativnost.“.

Ocijenili su da su tu mogućnost, koju su dobili na ovom predmetu, maksimalno iskoristili. Zadaci su zahtijevali njihov angažman, i upravo to je, kako su iznosili, unijelo jednu novu dinamiku u radu. Značajno je to što su

sami studenti prepoznali i apostrofirali da je za njihov profesionalni razvoj važno upravo to što su participirali u svim aktivnostima, i što im je data mogućnost da se samostalno i kreativno izraze.

Prema mišljenjima studenata, na fakultetu nema dovoljno prostora za kreativnost, mada bi trebalo da bude jedna od važnijih odrednica nastave na fakultetu. O važnosti kreativnosti u nastavi na fakultetu govori i Bognar, koji konstatuje da je na fakultetu u stvari najmanje ima, iako je posebno značajna „jer se radi o zrelim ljudima koji su u tim godinama i pozvani da stvaraju, što bi trebalo biti jedna od važnih funkcija fakulteta“ (Bognar, 2012: 19).

Svakako, treba napomenuti da je osmišljavanje radionica višestruko značajno za profesionalni razvoj studenata, zato što s jedne strane predstavlja važan segment pripreme studenata za rad sa klijentima, a istovremeno im pruža priliku da iz različitih perspektiva sagledaju probleme sa kojima se susreću klijenti u sistemu socijalne zaštite.

Upotreba kreativnih tehnika u socijalnom radu

U okviru teme o upotrebi kreativnih i ekspresivnih tehnika u socijalnom radu, učesnici fokus grupe prepoznali su da je veoma važno to što su na ovom predmetu učili o tome kako se koriste kreativne tehnike i pojedini mediji u socijalnom radu sa klijentima, u kojim situacijama ih nije primjereno koristiti, kao i koja su načela njihove primjene kojih bi trebalo da se pridržavaju svi profesionalci u svom radu.

Komentarisi su da su, vježbajući primjenu pojedinih medija i tehnika, prepoznali sa kojim grupama korisnika bi mogli da rade i da se pri tome osjećaju dobro. Većina učesnika navela je kako su ranije mislili da se kreativne tehnike mogu koristiti isključivo

u radu sa djecom, o čemu najvjerodostojnije govori mišljenje jedne studentice: „Moja asocijacija, kada sam birala ovaj predmet, bila je da se tehnike mogu primijeniti samo u radu sa djecom. Naravno, prevarila sam se. Tehnike su primjenjive na sve uzraste. Početna znanja o kreativnim tehnikama, odmah po završetku fakulteta, nadogradiću dodatnim edukacijama koje su mi potrebne kako bih se osposobila za primjenu kreativnih tehnika u radu sa klijentima“.

Korisnim za svoj profesionalni razvoj smatraju to što su imali priliku da se u okviru osmišljavanja radionica samostalno opredijele za teme i korisnike sistema socijalne zaštite o kojima su tokom prethodne tri godine učili u okviru drugih predmeta. Složili su se da je veoma značajno za njih kao buduće socijalne radnike, koji će se ubrzo naći u praksi, to što su imali priliku da vježbaju kako stupiti u kontakt sa klijentom, kako započeti rad, kako reagovati na neprimjerena ponašanja i negativne emocije klijenata, šta znači razumjeti klijentov kontekst i zašto je važno da socijalni radnik ima razvijene vještine komunikacije. Nekoliko studenata naglasilo je da je za njih značajno to što su naučili sagledati stvari iz ugla klijenata. Istakli su da im je ovaj predmet dao „poseban vid optimizma“ jer su ga slušali neposredno pred praksu, pa su mogli vidjeti gdje i na koji način se mogu primijeniti kreativne tehnike.

Rad u fokus grupi završen je nakon što je učesnicima postavljeno pitanje da li žele još nešto da kažu o nastavnom predmetu. Gotovo svi učesnici apostrofirali su da bi ovaj predmet trebalo da ima status obaveznog, kao i da bi, dok je u statusu izbornog, svima preporučili da ga izaberu.

U sklopu analize mišljenja studenata o nastavnom predmetu Kreativne tehnike u socijalnom radu, čiji su rezultati prikazani u ovom radu, svakako treba spomenuti

i rezultate sprovedene evaluacije studijskog programa Socijalni rad³, koja je realizovana 26. 05. 2021. godine, takođe primjenom fokus grupa (dvije fokus grupe po 10 učesnika koji su studenti druge, treće i četvrte godine na studijskom programu Socijalni rad). Takođe, i na osnovu rezultata sprovedene evaluacije mogli su se donijeti značajni zaključci o tome kako studenti percipiraju, i u čemu vide značaj nastavnog predmeta Kreativne tehnike u socijalnom radu. Cilj sprovedene evaluacije bio je da se utvrdi nivo zadovoljstva studenata studijskim programom Socijalni rad. Dobijeni rezultati, koji su se odnosili na mišljenja studenata o aktuelnom nastavnom planu i programu (2016), pokazali su da studenti smatraju kako predmet Kreativne tehnike u socijalnom radu treba da postane obavezan predmet za sve studente. Istakli su da se najzanimljiviji sadržaji za studente nalaze u predmetima koji imaju direktnu vezu sa praktičnim vještinama i koji su usmjereni na njihov razvoj, i kao primjer su naveli tri predmeta, od kojih je jedan bio Kreativne tehnike u socijalnom radu. Rezultati sprovedene evaluacije koji su se odnosili na način izvođenja nastave i vježbi ukazali su na to da su studenti kao najveći problem u realizaciji nastave istakli neusklađenost vježbi sa predavanjima, a kao izuzetak naveli su vježbe iz dva predmeta, među kojima je ponovo bio predmet Kreativne tehnike u socijalnom radu. Za studente koji su odabrali da slušaju ovaj predmet, prisustvo predavanjima i vježbama bilo je obavezno, što su naveli kao olakšavajuće okolnosti za savladavanje gradiva.

3 Rezultati su prikazani u Izvještaju o sprovedenoj studentskoj evaluaciji studijskog programa Socijalni rad na Fakultetu političkih nauka u Banjoj Luci, koji su 05. 06. 2021. sačinili prof. dr Ljubo Lepir i studenti Aleksandra Dejanović i Svetlana Ristić.

ZAKLJUČAK

U radu su prikazani rezultati analize mišljenja studenata o nastavnom predmetu Kreativne tehnike u socijalnom radu (sadržaj predmeta, način izvođenja nastave, angažovanje studenata na nastavi i značaj predmeta u njihovom osposobljavanju za obavljanje poslova socijalnog radnika). Mišljenja i komentari izneseni u fokus grupi upućuju na to da su studenti zadovoljni sadržajem predmeta, da su u okviru predmeta bili uključeni u nastavni proces više nego na drugim predmetima, kao i da su svi bili veoma zainteresovani za aktivno učešće u realizaciji predavanja i vježbi. Smatraju da takav način rada doprinosi ne samo unapređenju i inoviranju nastavnog procesa već i razvoju sposobnosti kritičkog mišljenja, argumentovanog iznošenja mišljenja i stavova, i razvoju kreativnog izražavanja studenata. Prepoznali su da na fakultetu nema dovoljno prostora za kreativnost, iako bi trebalo da predstavlja jednu od važnijih odrednica nastave uopšte, a posebno nastave na fakultetu.

Na osnovu iznesenih mišljenja studenata, može se zaključiti da je nastavni predmet Kreativne tehnike u socijalnom radu otvorio neke nove perspektive u njihovom poimanju socijalnog rada, klijenata u socijalnom radu i uloge socijalnog radnika u pomagačkom procesu. Studenti su procijenili da su znanja i vještine koje su usvojili slušajući ovaj predmet veoma značajni za njihov profesionalni razvoj. Smatraju da im je realizacijom ovog predmeta omogućeno da, na za njih zanimljiv način, stiču znanja potrebna za rad sa klijentima, ali i da, što su posebno apostrofirali, preispitaju svoje sposobnosti primjene naučenog u praksi. Kreativnost, kao važna odrednica ljudske osobnosti, predstavlja i bitan potencijal za uspješan rad sa klijentima. Podsticanjem kreativnosti u sebi i korištenjem kreativnog

pristupa u radu sa klijentima, podstiče se kreativnost klijenata i stvara prostor za zaigranost i imaginaciju.

Može se pretpostaviti da će kreativni potencijali, koje su kroz primjenu kreativnih tehnika i prorađivanje ličnih sadržaja imali priliku da oslobode i prepoznaju, pomoći studentima da adekvatno odgovore na brojne izazove sa kojima će se sretati u obavljanju poslova socijalnog radnika. Takođe, očekuje se da će znanja i vještine koja su studenti stekli u okviru predmeta Kreativne tehnike u socijalnom radu predstavljati značajan doprinos unapređenju njihovih profesionalnih kompetencija.

REFERENCE

- Bognar, L. i Kragulj, S. (2010). Kvaliteta nastave na fakultetu. *Život i škola*, 24: 169–182.
- Bognar, L. (2012). Kreativnost u nastavi. *Napredak*, 153 (1): 9–20.
- Chetnik, M (2008). Tehnike u dječijoj terapiji. Zagreb: Psihodinamske strategije.
- Čudina Obradović, M. (1991). Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Džokić, Z. (2010). Moć psihodrame – uvod u teoriju i praksu psihodrame. Novi Sad: Psihopolis.
- IFSW (2014). Global Definition of Social Work. Posjećeno: 15. 3. 2017. URL: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/IFSW>
- Klaić, B. (1990). Rječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lepir, Lj., Dejanović, A. i Ristić, S. (2021). Izvještaj o sprovedenoj studentskoj evaluaciji studijskog programa socijalni rad Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci.
- Liebmann, M. (2004). *Art therapy for groups*. New York: Brunner-Routledge.
- Potkonjak, N. i dr. (1996). Pedagoški leksikon. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstava.
- Pregrad, J. (1996). Ekspresivne i kreativne tehnike. U J. Pregrad (ur.), *Stres, trauma, oporavak*. (str. 111–135). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Pregrad J. (2004). Primjena metafora, kreativnih i ekspresivnih tehnika u superviziji. U M. Ajduković. i Lj. Cajvert (ur.), *Supervizija u psihosocijalnom radu*. (str. 209–252). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Skoko, B. i Benović, V. (2009). Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. *Politička misao*, (3): 217–236.
- Škrbina, D. (2013). ART terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji. Zagreb: Veble commerce.
- Trebješanin, Ž. (2008). Rečnik psihologije. Beograd: Stubovi kulture.
- Vranjković, Lj. (2010). Daroviti učenici. *Život i škola*, 24 (56): 253–258.
- Winnicott, W. D.(2004). *Igra i stvarnost*. Zagreb: Prosvjeta.

CREATIVE TECHNIQUES IN SOCIAL WORK – STUDENTS’ REFLECTION ON THE ACADEMIC COURSE

Key words

Creative techniques; social work; focus groups; Study program; students.

Author

Dr. Dragana Šćepović is an Associate professor of the Faculty of Political Sciences of the University of Banja Luka.

E-adresa autora

dragana.scepovic@fpn.unibl.org

Field

Social Work

DOI

10.5937/politeia0-37489

Paper received on

19.03.2022.

Paper accepted for publishing on

11.06.2022.

Summary

Creative techniques as procedures for stimulating creativity and expression, which allow one to become aware of feelings, thoughts, and other contents from their own experience with the help of the media have recently found adequate application and produced solid results in social work. The academic course unit of Creative Techniques in Social Work, which is taught at the Study Programme of Social Work at the Faculty of Political Sciences in Banja Luka, is designed so that students, in addition to theoretical content, acquire skills and initial experiences in their practical application.

The paper presents the results obtained by applying the focus group method, which featured the students of the Study Programme of Social Work. The content of the focus group activities is the students’ reflection on the following: the content of the course unit, the teaching method, the involvement of students in the implementation of tasks, and the possibility of using creative techniques in social work. The analysis of the content of the focus group work shows that the students perceive this teaching method as innovative, since it requires their active approach to work and participation, and it allows elaboration of topics considered important for their profession, which opens new perspectives in social work with clients. According to the students, this course unit enables them to gain their own experience of using certain techniques and the media, gives them an opportunity to express themselves creatively, to develop critical thinking, as well as to become more sensitive towards problems of social work.